

O NAUKOWYCH DOKONANIACH PROFESORA HENRYKA SAMSONOWICZA

Profesor Henryk Samsonowicz należy do grona najwybitniejszych polskich historyków, jest nie tylko wielkim uczonym, ale również humanistą od wielu dziesięcioleci obecnym w życiu publicznym i społecznym naszego kraju. Spod Jego pióra wyszło ponad 1000 rozmaitych prac naukowych i popularyzujących dzieje średniowiecza polskiego oraz powszechnego. Wielu historyków (szczególnie mediewistów) zawdzięcza Mu naukowe kariery. Jego niespożyta energia znajduje również ujście w rozległej i wielokierunkowej działalności organizacyjnej i społecznej dla dobra nauki i kultury polskiej. Związany jest od zawsze z Uniwersytetem Warszawskim, gdzie naukowe ostrogi zdobywał pod okiem wybitnego dziejopisa Mariana Małowista, istotne piętno na jego formacji intelektualnej wycisnęli również uczeni tej miary co: Stanisław Herbst, Witold Kula, Tadeusz Manteuffel, a wreszcie Aleksander Gieysztor. W 1954 r. przedłożył rozprawę o rzemiośle wiejskim w Polsce późnego średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych¹, która otworzyła drogę do uzyskania stopnia naukowego doktora. Jego zainteresowania badawcze w następnych latach koncentrowały się głównie na historii społecznej i gospodarczej. W roku 1960 przedstawił pracę *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*², która po recenzjach profesorów M. Małowista i Karola Górskiego stanowiła podstawę Jego habilitacji. W 1971 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1980 r. profesora zwyczajnego³.

Dorobek naukowy Profesora Henryka Samsonowicza właściwie od początku kształtował się wokół szeroko pojętej historii społecznej i gospodarczej wieków średnich, ze szczególnym uwzględnieniem późniejszego średniowiecza. Na pierwszy plan wysuwają się tutaj przede wszystkim znakomite studia i rozprawy odnoszące się do dziejów miast i mieszczaństwa (zwłaszcza w Polsce, Europie Środkowej

¹ *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV-XVI w.*, Warszawa 1954, ss. 245 („Badania z Dziejów Rzemiosła i Handlu w Epoce Feudalizmu” 2).

² *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*, Warszawa 1960, ss. 122 („Badania z Dziejów Rzemiosła i Handlu w Epoce Feudalizmu” 5).

³ O kolejach życia Henryka Samsonowicza najpełniej w: Andrzej Sowa przy współpracy Doroty Truszcza, *Henryk Samsonowicz, świadek epoki. Wywiad rzeka*, Warszawa 2009, ss. 272. Podstawowe informacje w ujęciu encyklopedycznym zob. przykładowo *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, Warszawa 1993; zob. też w niniejszym tomie obszerny szkic pióra Jerzego Pysiaka, ucznia Pana Profesora Henryka Samsonowicza (s. 341 i nn.).

i strefie nadbałtyckiej), którym wiele uwagi poświęcił w pracach: magisterskiej i habilitacyjnej. Na tym polu badawczym szybko przeszedł od problematyki wewnętrznej do powszechnodziejowej, rozpatrując przez wiele lat zagadnienia związane z dziejami Hanzy. Ważne miejsce zajmuje tu popularnonaukowa książka *Hanza władczyni mórz*⁴, a także obszerny artykuł poświęcony analizie kierunków dociekań nad historią owej ważnej organizacji handlowej⁵. Ukoronowaniem tego nurtu badawczego była najwyższej próby rozprawa *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich*⁶. Szersze spojrzenie na średniowieczne miasto przyniosła natomiast stosunkowo niewielka, ale istotna książka *Życie miasta średniowiecznego*, nie tak dawno udanie wznowiona przez Wydawnictwo Poznańskie⁷. Liczne oraz znakomite szczegółowe studia i rozprawy o polskim (i nie tylko polskim) mieszczaństwie średniowiecznym wieńczy napisana wspólnie z Marią Bogucką świetna synteza *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*⁸. Zastąpiła ona w tej roli klasyczną już dzisiaj i niegdyś podstawową pracę autorstwa Jana Ptaśnika⁹.

Szczególne miejsce w pisarstwie historycznym Profesora Henryka Samsonowicza zajmowała zawsze synteza i to zarówno regionalna, jak i ogólnopolska. Przykładem tej pierwszej jest zredagowanie wspólnie z Aleksandrem Gieysztorem obszernego tomu poświęconego dziejom Mazowsza (do 1526 r.)¹⁰, którą poprzedziły liczne mniejsze prace odnoszące się do przeszłości tego regionu. Przykładem drugiej zaś jest książka istotna dla wielu już pokoleń uczniów, nauczycieli historii i zawodowych historyków, czyli *Historia Polski do roku 1795*¹¹. Nie stronił On również od udziału w kluczowych syntezach zbiorowych¹².

Ważnym polem dociekań badawczych Henryka Samsonowicza stały się szybko szeroko pojęte badania nad dziejami kultury, w których odnajdujemy, zgodnie z Jego zainteresowaniami historią społeczno-gospodarczą, liczne wątki studiów nad

⁴ *Hanza władczyni mórz*, Warszawa 1958, ss. 267.

⁵ *Nowe kierunki badań nad dziejami Hanzy*, „Kwart. Hist.” 68 (1961), nr 2, s. 403–421.

⁶ *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV-XV wieku*, Warszawa 1968, ss. 332.

⁷ *Życie miasta średniowiecznego*, Warszawa 1970, ss. 170 opublikowane nakładem PWN oraz wznowienia w Wydawnictwie Poznańskim: Poznań 2001 i 2006, ss. 184 oraz Poznań 2012, ss. 201.

⁸ H. Samsonowicz, M. Bogucka, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, ss. 675.

⁹ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, przedmowa F. Bujak, Kraków 1934 (wyd. 2, Warszawa 1949 ze wstępem S. Arnolda).

¹⁰ *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, ss. 483; por. *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, ss. 591.

¹¹ Książka ta, wydana nakładem Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych, miała od 1967 r. kilka wydań poprawianych i uzupełnianych – *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1967, ss. 278; 1973, ss. 367; i następnie Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych: 1976, ss. 398; 1985, ss. 366; 1990, ss. 313.

¹² Np. *Polska na przestrzeni wieków*, wyd. 2 zmienione, Warszawa 2006 i 2009 (wyd. 1, red. J. Tazbir, Warszawa 1995) czy też *Historia Polski*, t. 1, *Polska do 1586*, Warszawa 2007 (kolekcja „Biblioteka Gazety Wyborczej”), gdzie Henryk Samsonowicz występuje jako autor części *Do roku 1506*, s. 19–248.

historią kultury materialnej. Niezaprzeczalnie czołowe miejsce w naszej historiografii zajęła praca, którą można określić jako syntezę analityczną, jest to powszechnie znana i poczytna książka *Złota jesień polskiego średniowiecza*¹³. Jej tytuł, jak się łatwo można domyślić, nawiązuje do *Jesieni średniowiecza* – znanej i znaczącej pracy holenderskiego uczonego Johana Huizingi¹⁴. Wydaje się, że kontynuacją głównego intelektualnego przesłania *Złotej jesieni* jest obszerna *Polska Jana Długosza*¹⁵, którą Henryk Samsonowicz zredagował w połowie lat osiemdziesiątych XX w., w istocie będąca wyborem rozmaitych dzieł krakowskiego kanonika obrazujących państwo pierwszych Jagiellonów. Prace te ukazują polskie późne średniowiecze jako okres Złotego Wieku, istotnie rozszerzając chronologię tego pojęcia, stosowanego wcześniej dla określenia panowania dwóch ostatnich Jagiellonów.

W następnym okresie twórczości naukowej Henryk Samsonowicz nie porzucił wprawdzie zainteresowania historią miast oraz historią społeczną i gospodarczą późnośredniowiecznej Polski i Europy, ale od zarania lat dziewięćdziesiątych XX w. nurt badań nad dziejami kultury średniowiecznej, zajął w niej najistotniejszą chyba pozycję. Ważnym polem Jego dociekań badawczych oraz pracy popularyzatorskiej stało się poszukiwanie miejsca Polski w Europie i świecie, nie tylko średniowiecznym. Początki zainteresowań tą problematyką sięgają zapewne czasów, gdy powstawała książka o schyłkowej fazie polskiej monarchii średniowiecznej, wszakże ich pełnia przypada na schyłek XX stulecia i początek XXI. Za kluczowe Jego osiągnięcie na tym gruncie uznaję książkę ukazującą nasze średniowieczne dziedzictwo, a ściślej konfrontację nagromadzonych na ten temat przez wieki mitów z rzeczywistością¹⁶, którą włączył się do ogólnohumanistycznej dyskusji o tym, ile w nas pozostało z naszych przodków, również tych z odległych epok. Podobną rolę odgrywa niewielkich rozmiarów książka poświęcona X stuleciu, kiedy to Europa kształtowała się politycznie oraz religijnie i kulturowo¹⁷. Również w innych książkach poszukiwał Henryk Samsonowicz roli Polski w europejskiej rodzinie państw (1995)¹⁸ oraz zastanawiał się nad peryferyjnym

¹³ Praca *Złota jesień polskiego średniowiecza* (Warszawa 1971, ss. 245) została wydana przez wydawnictwo Wiedza Powszechna, następnie wznowiona przez Wydawnictwo Poznańskie w nowej szacie graficznej – Poznań 2001, ss. 286 (ostatnio po raz kolejny opublikowało ją Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2014, ss. 257, wyd. poprawione i uzupełnione).

¹⁴ J. Huizinga opublikował tę pracę w 1919 r. (*Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem 1919), pierwsze wydanie polskie ukazało się po z górą czterdziestu latach nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego – *Jesień średniowiecza*, tłum. T. Brzostowski, wstęp H. Barycz, posłowie S. Herbst, Warszawa 1961 i było wielokrotnie wznowiane.

¹⁵ *Polska Jana Długosza*, red. naukowa H. Samsonowicz, Warszawa 1984, ss. 598, w tym wstęp autorski, s. 5-15.

¹⁶ *Dziedzictwo średniowiecza. Mity i rzeczywistość*, Wrocław 1991, ss. 205 oraz wznowienie (poprawione i uzupełnione) Wrocław 2009, ss. 284.

¹⁷ „Długi wiek X”. *Z dziejów powstawania Europy*, Poznań 2002, ss. 124 (Mała Biblioteka PTPN, t. 8).

¹⁸ *Miejsce Polski w Europie*, Warszawa 1995, ss. 176 oraz tłumaczenie na język niemiecki *Polens Platz in Europa*, tłum. M.G. Esch, Osnabrück 1997, ss. 169.

położeniem naszego kraju na dziejowej mapie kontynentu (2012)¹⁹. Wkrótce zaproponował inne spojrzenie na dawne europejskie dzieje, w miejsce najczęściej wykorzystywanej w historiografii kulturowo-polityczno-gospodarczej osi Wschód – Zachód pojawia się w jego dociekaniach oś Północ – Południe²⁰. Konfrontuje nas, czyli ową, mówiąc oględnie, nieco mniej rozwiniętą „Północ”, z bogatym i zaawansowanym kulturowo „Południem”. Na nieco innym aspekcie, choć częściowo mieszczącym się w nurcie zaproponowanym we wskazanych wyżej książkach, koncentruje się w pracy *O „historii prawdziwej”. Mity, legendy i podania jako źródło historyczne*, zmierzając do nakreślenia kształtowania się w naszym regionie tradycji i pamięci zbiorowej²¹.

Bogaty dorobek Profesora Henryka Samsonowicza uzupełniają Jego znakomite studia nad najdawniejszymi dziejami Polski, które najpełniej odzwierciedla zrehabilitowany przez Niego obszerny zbiór studiów, odnoszący się do ziem polskich u progu państwowości i ich znaczenia w ukształtowaniu się mapy Europy około roku 1000²². Tom ten będący pokłosiem konferencji w Kaliszu nawiązuje do Jego wcześniej omówionych zainteresowań badawczych, a bezpośrednio koresponduje z książką pt. *Dzień chrztu i co dalej...*²³, która wprowadza nas w świat przełomu, jakiego dokonał Mieszko I aktem chrztu w roku 966.

W swych „historycznych podróżach” Profesor Samsonowicz nie stronił też od popularyzacji nauki i wiedzy w najlepszym znaczeniu tego słowa. Wyżej wskazywałem już na ważne prace popularnonaukowe Jego autorstwa, odnoszące się do dziejów miast czy dysput o miejscu Polski w Europie nie tylko w średniowieczu. Do tego nurtu Jego twórczości należy też dodać znakomitą książkę z poczytnej i opinio-twórczej serii „Dzieje narodu i państwa polskiego”, odnoszącą się do czasów zjednoczenia piastowskiej monarchii pod berłem Władysława Łokietka²⁴ oraz biografię ważnego nie tylko lokalnie księcia doby dzielnicowej – Konrada mazowieckiego²⁵. Tutaj zaliczyć też trzeba popularne ujęcie dziejów Zakonu Krzyżackiego z 1988 r.²⁶ Nie bez znaczenia są też liczne znakomite eseje, artykuły i wywiady publikowane w miesięcznikach i tygodnikach oraz prasie codziennej²⁷.

¹⁹ *Nieznane dzieje Polski. W Europie czy na jej skraju?*, Warszawa 2012, ss. 268.

²⁰ *Północ – Południe*, Wrocław 1999, ss. 151 (seria Wydawnictwa Ossolineum: „Zrozumieć Europę”, red. naukowa A. Mączak).

²¹ *O „historii prawdziwej”. Mity, legendy i podania jako źródło historyczne*, Gdańsk 1997, ss. 205.

²² *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, gdzie na s. 433-441 autorska próba podsumowania tomu (*Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, s. 443-466 tłumaczenie na języki angielski, niemiecki i rosyjski).

²³ *Dzień chrztu i co dalej...*, Warszawa 2008, ss. 143.

²⁴ *Łokietkowe czasy*, Kraków 1989, ss. 80 (seria „Dzieje narodu i państwa polskiego”, t. I, z. 8).

²⁵ *Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31 VIII 1247)*, Kraków 2008, ss. 119 oraz wznowienie Kraków 2014.

²⁶ *Krzyżacy*, Warszawa 1988, ss. 67.

²⁷ Wyrazem uznania są opublikowane ku czci Profesora Henryka Samsonowicza księgi pamiątkowe: *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi*

Powyższy przegląd historiograficznej działalności Profesora Henryka Samsonowicza jest tylko szkicem wskazującym na Jego główne dokonania i to z położeniem akcentu przede wszystkim na książki Jego autorstwa. Pełniejszej oceny dzieła, przecież jeszcze nie skończonego, w tym miejscu nie należy oczekiwać. W jednej ze swych ostatnich książek profesor Gerard Labuda podkreślił, że Henryk Samsonowicz zawsze „łączył w sobie zarówno zamiłowanie do syntezy, jak i do analizy procesów historycznych [...]”. Sumując, należy zaliczyć Henryka Samsonowicza do kategorii hermeneutyków historiografów analityków²⁸. Rozpoczęte przez Niego przed laty i kontynuowane z wielką pasją ukazywanie średniowiecznego świata i jego społeczeństwa służy dzisiaj nam wszystkim, i zawodowym historykom, i szerokim rzeszom czytelników rozmiłowanych w przeszłości, jako przewodnik po naszej historii, ale też jako wskazówka, jak tę przeszłość badać i rezultaty tych badań upowszechniać. Być może subiektywną, ale chyba najpełniejszą ocenę Jego dokonań dali ostatnio, pozostawiający dzisiaj coraz wyraźniejszy własny ślad w polskiej historiografii Jego uczniowie (przecież uczony żyje nie tylko w swych dziełach, ale i uczniach), którzy w ostatniej z dedykowanych Mu książek napisali: „Stworzony przez Profesora Henryka Samsonowicza barwny i wielowymiarowy obraz średniowiecznego świata, wymykający się wszelkim schematom i jednoznacznym ocenom fascynuje niezliczonych czytelników Jego książek i artykułów, słuchaczy wykładów, uczestników zajęć i seminariów. Nie tylko fascynuje, lecz także zachęca licznych uczniów i przyjaciół do podejmowania własnych, dołożenia jakiegoś własnego elementu do tej skomplikowanej konstrukcji”²⁹.

w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, red. A. Wyrobisz, M. Tymowski, przy współpracy W. Fałkowskiego, Z. Morawskiego, Warszawa 1991, ss. 463; *Aetas media. Aetas moderna. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. H. Manikowska, A. Bartoszewicz, W. Fałkowski, Warszawa 2000, ss. 732; *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, M.R. Pauk, Warszawa – Kraków 2002, ss. 381; *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki, Warszawa 2010, ss. 940. Pełne omówienie naukowego dorobku i osiągnięć pisarstwa historycznego Profesora Henryka Samsonowicza w tym miejscu jest niemożliwe, wykaz Jego publikacji zawierają trzy z poświęconych Mu a wymienionych wyżej książek pamiątkowych: za lata 1952–1991 [w:] *Czas, przestrzeń, praca*, s. 5–31 (oprac. A. Derelkowski, J. Borawski, Z. Morawski); za lata 1991–2001 [w:] *Monarchia w średniowieczu*, s. 13–44 (oprac. P. Węcowski); za lata 2001–2009 [w:] *Świat średniowiecza*, s. 7–16 (oprac. I. Jesionowska, M. Radomski). Interesujący przyczynek do analizy dorobku naukowego zob. M. Cetwiński, *Henryk Samsonowicz – Doctor Honoris Causa Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, [w:] *Doctor Honoris Causa Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Profesor dr hab. Henryk Samsonowicz*, [Częstochowa 2010], s. 3–8.

²⁸ G. Labuda, *O historykach. Kto jest kim w dziejopisarstwie polskim?*, Poznań 2010, s. 108–109.

²⁹ Agnieszka [Agnieszka Bartoszewicz], Grzegorz [Grzegorz Myśliwski], Jurek [Jerzy Pysiak], Paweł [Paweł Żmudzki], [Wprowadzenie] do: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz [i inni], Warszawa 2010, s. 17.

Profesor Henryk Samsonowicz „od zawsze” związany był z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, szczególnie z Wydziałem Historycznym i środowiskiem poznańskich historyków, podążając tropem innego wielkiego warszawskiego historyka – profesora Aleksandra Gieysztora, doktora *honoris causa* naszej *Almae Matris* (1988). W ostatnich kilkudziesięciu latach (od około roku 1970) w sposób istotny przyczynił się do rozwoju kadrowego naszej uczelni, promując, jako recenzent, licznych pracowników Wydziału Historycznego na stopnie doktora i doktora habilitowanego (po kilkanaście recenzji). Opiniował też wielokrotnie kandydatów do tytułu profesora. Henryk Samsonowicz uczestniczył również w licznych przedsięwzięciach środowiska poznańskich historyków, przykładowo można tu wskazać na udział w seminariach mediewistycznych organizowanych przed laty przez profesor Alicję Karłowską-Kamzową czy rozmaitych konferencjach i sympozjach, których animatorem był profesor Jerzy Strzelczyk. O kilku lat jest też stałym uczestnikiem polsko-czeskich naukowych spotkań mediewistycznych w Gnieźnie, zawsze też starał się brać udział w rozmaitych jubileuszach poznańskich uczonych (np. profesor Brygidy Kürbis, profesor Jadwigi Krzyżaniakowej, profesora Gerarda Labudy).

Profesor Henryk Samsonowicz, wybitny historyk i znakomity dydaktyk uniwersytecki, Mistrz wielu pokoleń polskich historyków, których zaraził nie tylko komparatystycznym spojrzeniem na historię, ale też jego rozległością i swobodą, a nade wszystko Wielki Humanista, pozostający pod urokiem swych nauczycieli oraz francuskiej szkoły *Annales*, z jej kluczowym przedstawicielem Fernandem Braudem, należy do elitarnego grona ambasadorów kultury i nauki polskiej. Z racji jego ogromnych i trudnych do przecenienia zasług dla nauki, szczególnie dla nauki o przeszłości, z której wyrastają wzorce dla przyszłości, a także ze względu na stałe kontakty i bliską współpracę z poznańskim środowiskiem historycznym z inicjatywy Instytutu Historii i Wydziału Historycznego Senat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu uchwałą z dnia 26 maja 2014 r. wyróżnił Profesora Henryka Samsonowicza najwyższą godnością akademicką – doktoratem *honoris causa*. Uroczystość ta, zaplanowana na dzień 15 października 2014 r., stała się okazją do przypomnienia jednego z Jego głównych nurtów badawczych – dziejów średniowiecznych miast i ich mieszkańców.

Niniejsza książka jest zbiorem ważnych a rozproszonych po rozmaitych czasopiśmie oraz pracach zbiorowych studiów, opublikowanych w trakcie ponadpółwiecznych dociekań Autora (lata 1960–2012) nad miastami i mieszczaństwem doby średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Wobec wielu setek większych i mniejszych publikacji Profesora Henryka Samsonowicza, mieszczących się w tym nurcie Jego badań, zaproponowany przez Niego wybór 21 artykułów zasługuje w pełni

na podtytuł *opera selecta*. Odnajdziemy tutaj niemal cały katalog kluczowych zagadnień, którymi od dziesięcioleci zajmuje się historiografia światowa i polska, poczynawszy od kwestii lokacji miejskich, przez zagadnienia prawne (samorząd, sądy, kultura prawna), kulturę miast średniowiecznych, szczególne zaakcentowanie wymiaru społecznego (ludność miejska, elita władzy, cechy), a skończywszy na zagadnieniach miejsca miast w ówczesnej polityce, a nade wszystko gospodarce (handel, cła itp.).

Poszczególne artykuły ułożone zostały chronologicznie, według czasu powstania i opublikowania (zob. „Wykaz pierwodruków”, s. 329) i są one niemal wiernymi przedrukami. Uwspółcześnione zostały w miejscach, które tego wymagały, jedynie zasady pisowni i interpunkcja, a dla lepszej czytelności ujednolicono najczęściej występujące skróty oraz starano się dostosować do jednolitego schematu przypisy. Całość została opatrzona indeksem autorów, który odnosi się do prac Profesora Henryka Samsonowicza i stanowi przewodnik po bibliografii przedmiotu.

Józef Dobosz